

Porkohászati módszerekkel előállított ultrafinom szemcsés fémek mikroszerkezete és mechanikai tulajdonságai

Jenei Péter

Témavezető:

Dr. Gubicza Jenő

egyetemi tanár

ELTE TTK Fizika Doktori Iskola

Iskolavezető: Dr. Palla László, egyetemi tanár

Anyagtudomány és Szilárdtestfizika alprogram

Programvezető: Dr. Lendvai János, egyetemi tanár

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Természettudományi Kar

Fizikai Intézet, Anyagfizikai Tanszék

Budapest 2014

Bevezetés

Az utóbbi évtizedekben az anyagtudományi kutatásokban egyre nagyobb figyelem irányul a tömbi finomszemcsés (nanokristályos és ultrafinom szemcseméretű (UFG)) anyagokra. A megnövekedett érdeklődés egyik alapja, hogy ezek az anyagok kiemelkedően magas szilárdsággal rendelkeznek a nagyszemcsés (több mikron szemcseméretű) társaikhoz képest, bár alakíthatóságuk általában kisebb. A finomszemcsés anyagok egyik előállítási módja a nanoporokból történő tömörítés porkohászati módszerekkel. A disszertációmban vizsgált anyagokat korszerű tömörítési eljárásokkal állítottuk elő, úgymint a plazmakisüléses szinterelés (Spark Plasma Sintering, SPS) és a nagynyomású csavarás (High Pressure Torsion, HPT). Az előbbi eljárás során nagy áramsűrűségű elektromos impulzus segíti az anyag tömörödését, így csökkentve a szinterelés hőmérsékletét és időtartamát, ezáltal a szemcsedurvulást. A HPT módszert tipikusan tömbi anyag szemcséfinomítására szokták alkalmazni, de az eljárás során alkalmazott nagy nyomás alkalmassá teszi a fémporok tömörítésére is. A HPT tiszta ultrafinom szemcsés anyagok előállítása mellett nano-kompozitok készítésére is alkalmas. A doktori munkám céljával azt tűztem ki, hogy megismerjem a szinterelési körülmények (például a hőmérséklet vagy a hozzáadott diszperz fázisok) és a kiindulási porok tulajdonságai (a szemcseméret és a fázisösszetétel) hogyan befolyásolják a tömör anyag mikroszerkezetét és ezen keresztül a mechanikai tulajdonságokat. További célom volt a szinterelt UFG fémek deformációs mechanizmusainak feltérképezése különböző alakváltozási sebesség és hőmérséklet esetén. Kiegészítő kutatási feladatnak választottam, a finomszemcsés szerkezet termikus stabilitásának vizsgálatát. Mivel az SPS és HPT eljárással készített próbatestek általában kis méretűek, ezért sokszor speciális módszerekre (például benyomódási mérésekre) van szükség a mechanikai tulajdonságok megismerésére. Ennek érdekében az ELTE Anyagfizikai Tanszékén irányításommal újjáépült egy magashőmérsékleti benyomódási kúszásmérő berendezés. A felújított eszközön egészen 1000 °C hőmérsékletig lehetséges a benyomódási kúszásmérés elvégzése. Az elmozdulásmérés és a hőmérséklet szabályozás hibája kisebb, mint 50 nm, illetve 1 °C. A munka elsősorban kísérleti jellegű volt, amely magában foglalta a szemcseszerkezet és a rácshibák vizsgálatát transzmissziós és pásztázó elektronmikroszkópiával, valamint röntgen diffrakciós vonalprofil analízissel (RVA). A mechanikai tulajdonságokat kvázi-sztatikus és dinamikus összenyomással, keménységméréssel és benyomódási kúszásméréssel

tanulmányoztam. Az ultrafinom szemcsés mikroszerkezet termikus stabilitását differenciális kalorimetria segítségével vizsgáltam.

Tézispontok

1) Durvaszemcsés rézpor és többfalú szén nanocső keverékét tömörítettük nagynyomású csavarással szobahőmérsékleten és 373 K-en. A szén nanocsövek mikroszerkezetre gyakorolt hatásának vizsgálata érdekében egy további mintát állítottunk elő tiszta rézporból, a kompozit mintával megegyező körülmények mellett. A szén nanocső darabok rögzítő hatásának következtében a diszlokációsűrűség háromszor nagyobb, a krisztallit és szemcseméret kétszer kisebb a kompozit anyagban, mint a tiszta réz esetén. Ennek következtében a kompozit keménysége jelentősen magasabb, mint a tiszta anyagé. A kompozitban a diszlokáció feltorlódásoknál kialakuló nagy feszültség és a kis szemcseméret jelentős ikresedéshez vezetett, ami nem volt megfigyelhető a tiszta anyagban. A HPT eljárás hőmérsékletének növelése a kristályhibák sűrűségének csökkenését, ezáltal a keménység csökkenését eredményezte [S1, S2].

2) A tiszta rézporból HPT-vel tömörített finomszemcsés anyag termikus stabilitását összehasonlítottam egy durvaszemcsés tömbi réz HPT deformációjával kapott UFG mintáéval. Megállapítottam, hogy a két anyag azonos rácshibaszerkezete ellenére a termikus stabilitásuk jelentősen eltér. A HPT-vel deformált tömbi réz szerkezete teljesen megújul és újrakristályosodik 400 és 540 K közötti hőmérséklet tartományban. Ezzel szemben a porból tömörített minta esetén a megújulás és újrakristályosodás folyamata kettévál. 500 K hőmérsékleten kezdődik a megújulás, azonban az újrakristályosodás csak körülbelül 800 K hőmérsékleten következik be. A porkohászati anyag jelentősen jobb termikus stabilitása a gyártáskor elkerülhetetlen szennyeződéseknek és a diszperz oxidrészecskéknek köszönhető. A kísérletileg meghatározott tárolt hő jó egyezést mutatott a diszlokációkban és a szemcsehatárokból tárolt energiák számított összegével, mind a tiszta réz, mind pedig a szén nanocsővel erősített kompozit esetén [S2, S3].

3) Megállapítottam, hogy a szén nanocső adalék jelentősen növeli az UFG szerkezet termikus stabilitását HPT-vel tömörített rézben. A kompozit mintában az újrakristályosodás még 1000 K hőmérsékletig történő hőkezelést követően sem

figyelhető meg, míg a tiszta réz mintában ez már 800 K körül bekövetkezik. Mind a kompozit, mind tiszta anyag keménysége csökken a hőmérséklet növekedésével. Megmutattam, hogy míg a tiszta réz minta keménységének csökkenését elsősorban az újrakristályosodás okozza, addig a szén nanocsövekkel erősített kompozitoknál a puhulás a porozitás növekedésének következménye [S2, S3].

4) $Mg_{95}Zn_{4.3}Y_{0.7}$ névleges összetételű port HPT eljárással tömörítettünk szobahőmérsékleten és 373 K-en. A kezdeti porban és a tömörített mintában kvázikristályos Mg_3YZn_6 fázist azonosítottam a hexagonális Mg mátrixanyagon kívül. A magasabb hőmérsékletű HPT során gyártott anyagban a diszlokációk sűrűsége kisebb, míg a krisztallitok mérete nagyobb a rácshibák könnyebb annihilációja miatt. Mindkét tömörített anyagban az $\langle a \rangle$, $\langle c \rangle$ és $\langle c + a \rangle$ diszlokációk hányada 70, 10 és 20 % volt. A diszlokációk túlnyomó többsége $\langle a \rangle$ típusú, mivel ezeknek van a legkisebb Burgers-vektoruk, ezáltal a legkisebb energiájuk. Megállapítottam, hogy az ikresedés nem játszott jelentős szerepet a tömörítés alatt lezajló képlékeny deformációban, valószínűleg a kis szemcseméretnek köszönhetően [S4, S5].

5) Mind a szén nanocsővel erősített réz, mind a kvázikristályos Mg_3YZn_6 fázissal erősített Mg minták esetén a diszlokációsűrűségből a Taylor-formula segítségével számított folyáshatár jó egyezést mutatott a kísérletileg meghatározott értékkel. Ezzel azt bizonyítottam, hogy az anyag keménységét elsősorban a diszlokációk közötti kölcsönhatás határozza meg. Tehát a diszperz fázis indirekt módon, a diszlokáció sűrűség növelésén keresztül erősíti az anyagot [S1, S5].

6) SPS eljárással készített UFG cink és nagyszemcsés cink szobahőmérsékleti mechanikai tulajdonságait hasonlítottam össze széles deformációsebesség tartományban ($10^{-5} - 10^4 \text{ s}^{-1}$). A nagyszemcsés cinkben alacsony deformációsebességnél ($\leq 10 \text{ s}^{-1}$) termikusan aktivált diszlokációmozgás és ikresedés kontrollálja a képlékeny deformációt, míg magas deformációsebességnél ($10^3 - 10^4 \text{ s}^{-1}$) elsősorban a viszkózus diszlokáció fékeződés határozza meg az alakításhoz szükséges feszültséget. Az UFG anyagban a viszonylag nagy diszlokációsűrűség ($\sim 10^{14} \text{ m}^{-2}$) és a kis szemcseméret ($\sim 220 \text{ nm}$) diszlokációmozgást akadályozó hatása limitálja a diszlokációk sebességét, ezért a viszkózus diszlokáció fékeződési jelenség nem figyelhető meg nagy deformációsebességeknél. Az UFG cink mintában az ikresedés nem játszott jelentős szerepet a képlékeny deformáció során. Megállapítottam, hogy a hexagonális szerkezetű

UFG cink kezdetben döntően prizmatikus $\langle a \rangle$ és egyfajta piramidális $\langle c + a \rangle$ típusú diszlokációkat tartalmaz. A deformáció során bazális és piramidális $\langle a \rangle$, valamint prizmatikus és más típusú piramidális $\langle c + a \rangle$ diszlokációk keletkeztek [S6, S7].

7) Nyomódási kúszásméréssel tanulmányoztam az SPS módszerrel előállított ultrafinom szemcsés cink magashőmérsékleti mechanikai tulajdonságait. Két különböző ZnO tartalmú UFG mintát vizsgáltam, 330-360 °C hőmérséklet tartományban. A kezdeti szemcseméret 200 nm körül volt, függetlenül az oxidkoncentrációtól. Újrakristályosodás nem lépett fel a magashőmérsékleti nyomódási kúszásvizsgálatok során, ami az anyag kiemelkedő termikus stabilitását mutatja és az oxidfázis szemcsedurvulást gátló hatásának tulajdonítható. A kúszás aktiválási energiája a nagy oxidtartalmú UFG-Zn esetén 252 ± 25 kJ/mol, a kis oxidtartalmú esetén 211 ± 25 kJ/mol, ami jelentősen nagyobb, mint a durvaszemcsésre meghatározott 152-159 kJ/mol érték. A nagyobb aktiválási energia döntően a ZnO hatásának tulajdonítható. A sebességérzékenységi paraméter az oxidkoncentráció növekedésével csökken. A nyomó fej alatt (a deformált területen) és attól távol a diszlokációsűrűség hasonló volt, viszont a diszlokációszerkezetben jelentős különbségek voltak. A deformált zónán kívül prizmatikus $\langle a \rangle$ és piramidális $\langle c + a \rangle$ diszlokációk a jellemzők, míg belül további bazális és piramidális $\langle a \rangle$, valamint kívül nem aktivált piramidális $\langle c + a \rangle$ típusú diszlokációk jelentek meg. A diszlokációrendszerbeli különbségekből jelentős diszlokáció aktivitásra lehet következtetni a magashőmérsékleti nyomás során [S8].

Eredmények hasznosítása

Az általam korszerűsített magashőmérsékleti nyomódási kúszásmérő lehetőséget teremt kis mennyiségű UFG anyag kúszási tulajdonságainak vizsgálatára. A berendezéshez kapcsolódóan kidolgoztam egy módszert a nyomó fej alatt fellépő deformációs mechanizmusok feltérképezésére. Az eljárást eredményesen alkalmaztam UFG-Zn esetén (lásd 7. tétel). Sikeresen vizsgáltam az előállítási körülmények hatását a porkohászati úton készített fémmátrixú kompozitok mikroszerkezetére, mechanikai tulajdonságaira és termikus stabilitására. Megfigyeléseim hozzájárulhatnak erősebb és termikusan stabilabb kompozitok kifejlesztéséhez. Vizsgálataim több esetben hiányt pótolnak a téma irodalmában, mert például az UFG cink nagy sebességű deformációja során kialakuló mikroszerkezetet eddig még nem vizsgálták.

A disszertációhoz felhasznált saját publikációk

[S1] P. Jenei, E.Y. Yoon, J. Gubicza, H.S. Kim, J.L. Lábár, T. Ungár: Microstructure and hardness of copper - carbon nanotube composites consolidated by High Pressure Torsion, *Mater. Sci. Eng. A* 528 (2011) 4690-4695.

[S2] P. Jenei, E.Y. Yoon, J. Gubicza, H.S. Kim, J.L. Lábár, T. Ungár: Microstructure and thermal stability of copper - carbon nanotube composites consolidated by High Pressure Torsion, *Mater. Sci. Forum* 729 (2013) 228-233.

[S3] P. Jenei, J. Gubicza, E.Y. Yoon, H.S. Kim, J.L. Lábár: High temperature thermal stability of pure copper and copper - carbon nanotube composites consolidated by High Pressure Torsion, *Composites: Part A* 51 (2013) 71–79.

[S4] E.Y. Yoon, D.J. Lee, T-S. Kim, H.J. Chae, P. Jenei, J. Gubicza, T. Ungár, M. Janecek, J. Vratna, S.H. Lee, H.S. Kim: Microstructures and Mechanical Properties of Mg-Zn-Y Alloy Consolidated from Gas-Atomized Powders Using High-Pressure Torsion, *J. Mater. Sci.* 47 (2012) 7117–7123.

[S5] P. Jenei, J. Gubicza, E.Y. Yoon, H.S. Kim: X-ray diffraction study on the microstructure of a Mg-Zn-Y alloy consolidated by High-Pressure Torsion, *J. Alloys Compd.* 539 (2012) 32–35.

[S6] G. Dirras, J. Gubicza, H. Couque, A. Ouarem, P. Jenei: Mechanical behaviour and underlying deformation mechanisms in coarse- and ultrafine-grained Zn over a wide range of strain rates, *Mater. Sci. Eng. A* 564 (2013) 273-283.

[S7] P. Jenei, G. Dirras, J. Gubicza, H. Couque: Deformation mechanisms in ultrafine-grained Zn at different strain rates and temperatures, *Key Engineering Materials*, 592-593 (2014) 313-316.

[S8] P. Jenei, J. Gubicza, G. Dirras, J. L. Lábár, D. Tingaud: Indentation creep study on ultrafine-grained Zn processed by powder metallurgy, *Mater. Sci. Eng. A*, 596 (2014) 170–175.

Az értekezéshez nem kapcsolódó saját publikációk

[S9] G. Dirras, H. Couque, J. Gubicza, A. Ouarem, T. Chauveau, P. Jenei: Fine-grained nickel deformed by direct impact at different velocities: microstructure and mechanical properties, *Mater. Sci. Eng. A*. 527 (2010) 4128-4135.

[S10] Jenei Péter, Juhász András, Enreiter Ádám, Nagy Mária: Kísérletek hullámokkal, Természettudomány tanítása korszerűen és vonzóan (ISBN 978-963-284-224-0) (2011) 79-86.